

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Oddělení celoživotního vzdělávání

Závěrečná práce

Projevy agresivity a její důsledky

Vypracovala: Mgr. Bc. Dagmar Fišlová

Vedoucí práce: Mgr. Renata Jandová

České Budějovice 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji závěrečnou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své závěrečné práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 29. dubna 2016

Mgr. Bc. Dagmar Fišlová

Anotace

Projevy agresivity a její důsledky

V práci jsou zachyceny různé pohledy a názory odborníků na projevy agresivity a její důsledky u dětí školního věku. Dále jsou zde uvedeny negativní vlivy vzniku agresivity, ale i řešení problémových situací. Cílem této závěrečné práce je zaznamenat možnosti řešení projevů agresivity na základních školách, spolupráce školy s rodinou na nápravě agresivních projevů dětí. V současné době je důležité dbát na prevenci ubližování, agresivity a šikany. Závěr práce je věnován mému postřehu z výzkumného šetření agresivity na základních školách ve městě a na vesnici.

Klíčová slova:

Agresivita-důsledky-základní škola-prevence-rodina

Abstract:

In this work there are presented different views and opinions of experts on aggression and its consequences of school age children. Additionally, there are negative effects of aggression formation, but also problem situations solving. The aim of this thesis is to record possible solutions of aggression expressions at primary schools, cooperation of school and the family to rectify aggressive behavior of children. At present times, it is important to pay attention to the prevention of harm, aggression and bullying. The conclusion is dedicated to my observation from the survey: aggression at primary schools in the town and village.

Key words:

Agresivity-conclusion-elementary school-prevention-family

Poděkování

Děkuji paní magistře Renatě Jandové za odborné vedení závěrečné práce a za velmi cenné rady.

Obsah

1. Úvod.....	6
1.1. Vymezení pojmu agrese, druhy agrese	7
1.2. Příčiny agrese	10
1.2.1. Vnější příčiny	10
1.2.2. Vnitřní příčiny.....	18
1.3. Agrese a emoce	21
1.4. Agrese a frustrace	22
1.5. Agrese naučená pozorováním a přímou zkušeností.....	22
1.6. Věkové zvláštnosti projevu dětské agresivity.....	23
1.6.1. Hra z hlediska agresivního chování	25
1.6.2. Rozdílnost pohlaví.....	28
1.6.3. Hračka z hlediska agresivního chování.....	29
2. Legislativa a prevence	31
2.1. Základní dokumenty pro oblast prevence:	31
2.1.1. Prevence a rodina	32
2.1.2. Prevence ze strany pedagoga – ZŠ	33
2.1.3. Prevence a ZŠ	34
2.1.4. Hry na usměrňování agresivity.....	35
2.2. Shrnutí	36
3. Průzkumné šetření	37
3.1. Cíle a úkoly průzkumu	37
3.2. Charakteristika zkoumaného vzorku	37
3.3. Použité metody	37
3.4. Výsledky průzkumného šetření	37
3.4.1. Místo působení respondentů	37
3.4.2. Projevy agresivity u dětí	38
3.4.3. Agresivita dříve a dnes.....	38
3.4.4. Řešení problémové situace.....	39
3.4.5. Agresivita u dívek a chlapců.....	39
3.4.6. Třídy věkově smíšené (malotřídky)	40
3.4.7. Nejvýznamnější faktor ovlivňující vznik agresivity dítěte	41
3.4.8. Agresivní chování ve vztahu k osobě	41
3.4.9. Spolupráce školy s rodinou agresivního dítěte	42
3.5. Porovnání výsledků šetření - vesnice- město.....	43
3.6. Diskuze	47
4. Závěr	49
5. Seznam literatury:	51
6. Příloha – vzor dotazníku.....	54

1. Úvod

Problematika agresivity a následné šikany se řadí mezi závažné fenomény současného školství, přičemž její výskyt není na českých školách a školských institucích novou či krátkodobou záležitostí. Agresivita se vyskytovala v kolektivech dětí nebo mládeže v každé době. V současnosti však můžeme pozorovat určité změny, které z agresivity mezi dětmi vytvářejí palčivý problém, jenž vyzývá odbornou i laickou veřejnost k zamyšlení a hledání řešení, a to zejména na poli prevence. Agresivní chování podle provedených výzkumů nabylo na školách většího rozměru nejen po stránce kvantitativní, ale rovněž kvalitativní. Lze pozorovat zvýšení bezohlednosti a brutality spolu s přesunem tohoto chování do mladších věkových skupin.

Závěrečná práce je strukturována do tří částí – teoretické, praktické a oblasti prevence. Teoretická část práce je věnována přehledu publikovaných poznatků o agresii. Zahrnuje terminologické vymezení pojmů, vnější a vnitřní podmínky vzniku agresivity. V další rovině se zaměřuji na vývoj dítěte a jeho působení v základní škole. Obsahem této části je tedy věcné a chronologické utřídění poznatků a jejich syntéza s autorským komentářem. Záměrem je, vzhledem k rozsahu této problematiky, částečně zmapovat oblast agresivního chování.

Ve druhé části se zaměřuji na oblast prevence, zvláště na hry usměřující agresivitu. Ve třetí části je pozornost věnována průzkumu toho, jak se objevuje agresivní chování v základních školách na vesnici i ve městě. Jsou děti ve městech agresivnější než na vesnici? Cílem provedeného průzkumného šetření je také zjistit názory učitelů na možné řešení problematiky vzrůstající agresivity mezi dětmi. Z metod pro získání informací jsem pro své šetření zvolila metodu dotazovací, kterou budu provádět formou dotazníku vlastní konstrukce. Pro teoretickou část práce jsem použila především metodu sběru analýzy sekundárních dat. Charakter mé práce je teoreticko empirický.

Cílem práce je zmapování současné situace v různých základních školách, jejich přístupu k agresivitě dětí. Práce by měla motivovat k hlubokému zamyšlení nad mezilidskými vztahy a vést ke kvalitnější spolupráci s rodiči v zájmu výchovy a vzdělávání dítěte.

1.1. Vymezení pojmu agrese, druhy agrese

Slovo agrese pochází z latinského „aggredi“, což znamená napadat. Odedávna existuje v evropských jazycích, avšak nebyl mu vždy přisuzován stejný význam. Do začátku 19. století se jako agresivní považovalo libovolné aktivní jednání, jak pozitivní, tak i negativní. Později se význam tohoto slova měnil, stal se užším. Agrese začala být vnímána jako nepřátelské chování ve vztahu k okolním lidem.

Agrese je součástí naší každodenní zkušenosti, ať již přímé nebo zprostředkované. Významů je nepřeborné množství, neboť agrese zahrnuje velkou škálu projevů.

Agrese může být chápána jako násilné narušení práv jiného člověka, jako ofenzivní jednání, ale také jako asertivní jednání. Někdy je agrese vysvětlována pomocí agresivního pudu odpovědného za široké spektrum chování, které nemusí být nutně agresivní.

Antony Storr tvrdí, že je těžké rozlišit formy agrese, jichž bychom se rádi zřekli, od těch, jež musíme mít k dispozici, abychom přežili. Agrese je někdy chápána jako nutný základ intelektuálního vývoje člověka, nezbytný pro získání nezávislosti a jeho hrdosti. Jindy je agrese pojímána jako chování bez motivace. Albert Bandura (in Čermák 1999 s.68) zase tvrdí, že mnoho lidí označuje za agresi takové chování, které není v souladu se schvalovanými sociálními pravidly. Mluví se spíše než o agresi o donucovacích způsobech jednání. Primárním cílem takového jednání je získání moci nad druhým člověkem (Čermák, 1999, s. 68).

Agrese může být vymezena také jako vyhledávání záliby v ubližování jiným lidem. Hartl a Hartlová definují agresi jako útočné či výbojné jednání, projev nepřátelství vůči určitému objektu, úmyslný útok na překážku, osobu, předmět stojící v cestě k uspokojení potřeby (Hartl, Hartlová, 2000, s. 22). Agresivita je podle Hartla a Hartlové jeden ze stupňů agrese (Hartl, Hartlová, 2000, s. 23). Útočnost, v etologii tendence k hrozbě nebo útočnému jednání, vůči druhému jedinci vlastního druhu - tzv. agresivita vnitrodruhová, anebo vůči druhému jedinci jiného druhu; převážně jde o získání potravy, pohlavního partnera, teritoria nebo

postavení v hierarchii; v přírodě usměrňuje počet příslušníků druhu, rozmístění, výběr nejvhodnějších jedinců pro rozmnožování a nejvhodnějších vůdců skupiny; příčinou často frustrace, úzkost, vnitřní napětí; psychoanalýza pokládá obranné a útočné reakce za projevy primárního pudu. Agresivita je zpravidla definována také jako chování, které intenduje poškození (v extrémním případě zničení) jedince stejného druhu, v případě dětí bližního. Agresivita je pojímána v nejširším smyslu slova jako dispozice k agresivnímu chování (Čermák, 1999, s. 70).

Pedagogický slovník uvádí tuto definici: Útočnost

- 1) Tendence projevat nepřátelství, ať už slovně nebo útočným činem.
- 2) Tendence prosazovat sám sebe, své zájmy a cíle bezohledně, nemilosrdně až brutálně.
- 3) Tendence ovládnout sociální skupinu, získat takové postavení, které umožňuje vnucovat jí určité názory, rozhodovat o její činnosti a osudu jednotlivých členů. (Průcha, Walterová, Mareš, 2001, s. 12)

Ukazuje se však, že pokusy o univerzální vymezení pojmu agrese selhaly.

Lidskou agresi je možné podle Čermáka definovat jako záměrné jednání, jehož cílem je ublížit jinému člověku. (Čermák, 1999, s. 14)

Emocionální a instrumentální agrese

Nejčastěji se agrese rozděluje na instrumentální a emocionální. **Instrumentální agrese** je prostředkem, jak dosáhnout vnějšího cíle, jejíž použití je založeno na předem připraveném plánu. **Emocionální agrese** (nebo také zlostná, afektivní, hněvivá) není prostředkem, ale cílem. Jedná se o spontánní vzplanutí či výbuch negativních emocí.

Moyerových 7 druhů agrese

Moyer formuloval sedm různých druhů agrese. Tato klasifikace je založena na studiu chování zvířat, přesto se ukázala být pro porozumění lidské agrese užitečnou (Čermák, 1999, s. 10) .

1. **Predátorská agrese** je útočné chování zvířete proti přirozené kořisti.
2. **Agrese mezi samci** slouží k nastolení hierarchie dominantních samců ve skupině.
3. **Agrese vyvolaná strachem** se vyskytuje v situaci, která neumožňuje únik a ohrožuje jedince. Vždy ji předchází pokus o útěk.
4. **Dráždivá agrese** je vyvolána živými i neživými objekty a podle Moyera jí předchází frustrace, bolest, hlad, únava a jiné stresory
5. **Mateřská agrese** je reakcí matky při ohrožení jejího mláděte.
6. **Sexuální agrese** se vyskytuje převážně u samců.
7. **Agrese jako obrana teritoria** se objevuje jako reakce na narušení již vymezeného území.

Moyer se domnívá, že instrumentální agrese se objevuje v chování tehdy, je-li nějaký typ agrese posílen úspěchem. (Čermák, 1999, s. 10) Pokud je u lidí přítomno násilí, pak je předem plánované.

Přímá a nepřímá, verbální a fyzická agrese

Z praktického hlediska odlišujeme přímou a nepřímou agresi a verbální a fyzickou agresi. Člověk může někoho napadnout **přímo fyzicky** (např. kopnutí, úder, cloumání) nebo **přímo verbálně**. To se projevuje hrubým vyjadřováním, nadávkami a slovním útokem směřovaným na druhou osobu nebo skupinu osob.

Agrese bývá také nepřímá. Projevem **nepřímé fyzické** agrese je např. ničení majetku náležejícího objektu agrese. **Nepřímou verbální** agresi představují např. pomluvy a žerty, ale také symbolická agrese (např. kresba, básně).

Agresivita dětská

V předškolním a mladším školním věku je agresivita zaměřena především vůči vrstevníkům, ale též vůči rodičům, případně pečovatelům; častější agresivní reakce se objevují při hrách, pokud druhé děti ustupují, a reakce jsou tak odměňovány; mizejí, když je útok opětován; srovnávací pokusy též prokazují, že pravděpodobnost míry vyjadřované agresivity v adolescenci roste s mírou sledování násilných TV programů v dětství (Hartl, Hartlová, 2000, s. 22).

Dětská agresivita je dynamická síla, která slouží k vytváření vlastní identity. Dětský vývoj je nemyslitelný bez použití agresivity, proto se nesmíme snažit ji potlačovat úplně, nýbrž se snažit kultivovat ji a kontrolovat. Není možné ve jménu morálky nutit dítě k mírumilovnosti. (Rogge, 1999, s. 89)

Psycholog Wolfgang Rost se domnívá, že hlavní příčinou dětské agresivity je strach. Ve své knize to vyjádřil následovně: „Nechte své děti v klidu, vypořádejte se se svým strachem sami. Podívejte se na děti a snažte se od nich učit. Umějí to lépe než vy.“ (Rogge, 1999, s. 90)

Je obtížné jasně odlišit různé agresivní projevy, které mohou fungovat v komplexu a zpravidla tak i fungují. Patří mezi ně násilí, hněv, hostilita a agresivita.

1.2. Příčiny agrese

Pro vysvětlení vzniku agresivního chování existuje řada hypotéz. Při hledání odpovědi na otázku, co přiměje jedince k agresivitě, nenalezneme jednoznačnou odpověď.

1.2.1. Vnější příčiny

Na osobnost dítěte působí řada vlivů, které mohou mít za následek agresivní chování, včetně šikany. Tyto vlivy je třeba z hlediska prevence agresivity znát a věnovat se jim. Z pohledu možnosti ovlivnění vzniku agresivního chování, projevů a průběhu, lze považovat za nutnost věnovat pozornost zejména vnějším příčinám. Vznik agresivity se může odehrávat též na podkladě vnitřních dispozic jedince, jež se mohou vyskytovat současně s příčinami vnějšími. Jednotlivé faktory nelze od sebe oddělovat, neboť neovlivňují pouze výsledné jednání, ale také sebe navzájem.

Mezi vnější příčiny agresivního chování řadíme:

- Rodina.
- Média.
- Škola.
- Drogy.

Rodina

Rodina jako často prvotní činitel socializace tvoří důležitou součást procesu utváření osobnosti dítěte. Pokud rodina v socializaci dítěte selže, následně často dochází i k selhání dítěte ve společnosti. Selhávání se může projevat agresivním chováním, vznikem sociálních deviací, včetně šikany.

Výchovu dítěte v rodině ovlivňují též společenské jevy, které ovlivňují rodinu. Monogamní rodina prošla od svého počátku mnoha změnami – jiná byla rodina ve starověku, středověku, novověku. Vzájemně se také lišily rodiny podle svého zařazení do společenské třídy. Ovšem v žádném období svého vývoje neprocházela rodina tak radikálními změnami, jako je tomu v posledních čtyřiceti letech. Rodina ve vyspělých státech se stala rodinou, kde klesá sňatečnost, porodnost, zvyšuje se věk, v němž lidé vstupují do prvního manželství, stoupá počet rodin, v nichž o dítě pečuje jen jeden rodič. Také česká rodina se řadí mezi ty, v kterých se vyskytují tyto jevy. Odlišnost české rodiny lze shledat pouze v počtu rozvodů, přibližně 40% manželství dnes končí rozvodem a většina se rozvádějících manželství má děti. (Stašová, 2001, In. : Kraus, s. 83).

Změny v rodině souvisejí s novým postavením žen. Ženy již nejsou jen matkou, jež zastává roli hospodyně a vychovatelky. Dochází k výrazné emancipaci žen, vstupují na trh práce, uplatňují se v politice a veřejné správě. Dochází ke vzniku dvoukariérových manželství. Trend velké emancipace žen se dostává do střetu s potřebami dítěte a s nízkou ochotou mužů se na výchově dětí a provozu domácnosti podílet.

Postindustriální společnost charakterizuje oslabení vazby mezi rodičovstvím a partnerstvím. Děti vychovávané jedním rodičem, ve většině případů matkou, mají podle mezinárodních srovnávacích studií horší výsledky ve škole, více zdravotních a psychických problémů, více střetů se zákonem než děti ze stejné socioekonomické vrstvy, které vyrůstají v rodině s oběma rodiči. (Matoušek, 1998, s. 40).

Podle Leony Stašové je jedním z nejvýznamnějších úkolů rodinné socializace identifikace ve sféře pohlaví. Děti již od druhého roku života projevují potřebu trávit

čas s dospělými obou pohlaví. Nemá-li dítě identifikační vzor ve stejném pohlaví, dochází k nesprávné identifikaci, což může vést u dítěte k poruchám a později k neúspěchům při výchově dětí. (Stašová, 2001, In. : Kraus, s. 82).

Další závažný fenomén spočívá o přebírání rolí, které dříve patřili rodině, státem. Příkladem je přebrání vzdělávání v rodině státem. Dítě tak od útlého dětství navštěvuje kolektivní zařízení. V dospívání a v dospělosti je tak většina aktivit vykonávána mimo rodinu a život člověka často končí v nemocnici nebo v domově důchodců. Tradiční vícegenerační rodina, jenž byla pro dítě zdrojem sociálních zkušeností vztahů, je na ústupu a téměř vymizela.

Všechny tyto změny mají za důsledek oslabování vlivu rodiny na jedince, působí na psychický vývoj jedince. „Pro každého jedince je rodina významným opěrným bodem, v němž hledá bezpečí, založené na vzájemném porozumění.“ (Stašová, 2001, In. : Kraus, s. 83). Při oslabení vlivu rodiny na jedince dochází k omezenému předávání sociálních zkušeností, z nichž jedinec může čerpat pro své chování a jednání. Tento nedostatek se může projevit jako neadekvátní chování jedince ve vztahu ke společnosti, které může mít asociální až antisociální charakter.

Podobně jako společenské změny ve fungování rodiny mají na vývoj dítěte vliv i činitelé, které jsou patologického charakteru. Jejich vliv na dítě lze považovat za nebezpečnější, neboť svým působením často umožňuje vznik sociálních deviací u dětí a mládeže. Důležité je neopomenout, že častokrát dochází ke kombinaci obou faktorů.

Na základě výzkumů, jak ve své stati uvádí Eva Šotolová, byly identifikovány **čtyři hlavní oblasti negativního vlivu rodiny** na zvyšování rizika vzniku sociálního a antisociálního chování. Za nejpodstatnější činitel je považována **nedbalost**, kdy rodina věnuje málo času výchovnému působení na děti. Na druhém místě v negativním vlivu na dítě ve vztahu k jeho pozdější delikvenci stojí **konflikt**, který je vysvětlován jako nedůsledné a nevhodné výchovné prostředky rodičů. Třetím činitelem je deviantní **rodič, jenž se dopouští trestné činnosti**. Čtvrtým činitelem je **rozvrat**, jenž často vzniká vlivem manželských neshod, které končí rozvodem s následnou absencí jednoho rodiče v rodině (Šotolová, in A. Butašová et al, 2002).

Oldřich Matoušek poukazuje na studie Snydera a Pattersona, jež popisují rodiny delikventů jako chladné s minimem rodičovského zájmu o dítě. Rodiče jsou pasivní, odmítaví, nezainteresovaní na potřebách dítěte. V takových rodinách se zvyšuje pravděpodobnost vzniku některé nejisté vazby dítě – rodič. Mezi tyto vazby jsou zařazeny: vyhýbavá, dezorganizovaná, ambivalentní vazba.

Ambivalentní vazba je vazbou s dvojnárodným postojem k rodiči, dítě si nevytváří „základní důvěru“ k dospělému; svou neuspokojenou potřebu vazby pak zdůrazňuje zesilováním emočních projevů. U vyhýbavé vazby se jedinec stylizuje do role nezávislého. U dalších dětí se vyvine dezorganizovaná vazba, jež se vyznačuje chaotickou reakcí na rodiče, v níž jsou patrné střídající se potřeba rodiče i jeho odmítání. Tento vzorec chování je příznačný pro děti zneužívané a týrané (Matoušek, 1998, s. 42). Kvalitou vazby mezi rodičem a dítětem se předurčují individuální formy chování, vnímání a myšlení dítěte, a to už od narození dítěte do 18. měsíce. Špatně utvořená vazba mezi matkou a dítětem má za následek nárůst trvalé útočnosti a agresivnosti dětí (Koukolík, Drtilová, 1996, s. 95).

Na projevy agresivního chování dětí působí výchovné postupy rodičů. Michelle Elliottová uvádí čtyři hlavní faktory, k nimž dospěl norský odborník Dan Olweus v souvislosti se vznikem šikany. Mezi tyto činitele patří skutečnost, že děti musely od rodičů snášet fyzické tresty, případně prudké výbuchy emocí (Elliottová, 1995, s. 88).

Vztahem mezi agresivním chováním rodiče (otce) k dítěti a účastí dítěte na šikaně se zabýval i Pavel Říčan ve svém výzkumu. Souvislost vztahu otce a rodiče byla potvrzena. Pro otce dětí s projevy agresivity bylo charakteristické nepřátelské, chladné chování a brždění autonomie dítěte (Říčan, 1995, s. 34).

V rodinách agresivně se chovajících dětí, jak je popisuje Oldřich Matoušek se rodiče také méně starají o vytvoření zábran v sociálním chování dětí nebo je jejich výchovný přístup nejednotný – jednou dítě za přestupek trestají vehementně, jindy ho za totéž netrestají. Tvrdá disciplína obsahující agresivní chování rodiče k dítěti je charakteristická pro rodiny z nižších sociálních vrstev. Dítě se v takové rodině učí agresivitě jako dovoleném chování a výsledkem může být projevování agresivity ostatním dětem a přecházející až k šikaně.

Způsob řešení konfliktů v rodině má přímý vztah k projevům agresivního chování dětí. Děti vyrůstající v rodinách, kde se vyskytuje mnoho otevřených konfliktů mezi rodiči mají většinou sklon k agresivnímu chování. Také konflikty mezi sourozenci předpovídají větší riziko delikvence (Matoušek, 1998, s. 44).

Podle Marie Vágnerové patří z velké části mezi agresivní rodiče jedinci, kteří byli v dětství týráni. Tyto důsledky si nesou do budoucnosti a sklon k agresivnímu chování se stane součástí rodičovské role. Týrané děti se s větší pravděpodobností stávají týrajícími rodiči (Vágnerová, 2000, s. 339).

Média

Podpurným faktorem pro vznik agresivního chování u dětí je nedostatečný zájem rodičů, spojený s nedostatkem času na dítě. Předškolní a školní děti „jsou odkládány“ k televizi. U školních dětí mají někteří rodiče menší přehled a zájem o naplňování volného času. V souvislosti s tím se objevuje zvýšená agresivita u dětí. Příčina jejího vzniku často spočívá v prezentovaném násilí v médiích a to především v televizi.

V poslední době lze sledovat vzrůstající rezignaci české mládeže naplňování volného času aktivní činnostmi. U mládeže klesá zájem o četbu knih, časopisů, novin, o návštěvy výstav, divadel, galerií a aktivní sportování. Většinou mládeže vyhovuje konzumace toho, co se vyskytuje v jejich bezprostřední blízkosti a přítomnosti, a tím je především televize

Negativní účinky televizního násilí na děti a mládež jsou uznány již od roku 1992, kdy výkonný výbor Americké psychologické asociace pro vliv televize na společnost (APA Task Force on Television and Society) oficiálně prohlásil, že třicet let výzkumu mimo všechnu pochybnost potvrdilo škodlivé účinky násilí předváděného v televizním vysílání (Matoušek, 1998, s. 106). Toto prohlášení potvrzují i americké výzkumy vycházející z teorie nápodoby. Na základě této teorie byly realizovány výzkumy mladých trestanců, odsouzených za zabití, znásilnění, násilné přepadení apod., kdy 22 - 34% z nich doznalo, že napodobovali postupy původně sledované v televizních filmech (Jedlička, Koťa, 1995, s. 79).

Škodlivé účinky může mít nejasná prezentace násilí skutečného a násilí fiktivního. Děti tak mnohdy ztrácí kontakt se skutečným světem, jejímž následkem je

slábnutí schopnosti odlišovat možné od nemožného a skutečnost od mediálního světa. Kořa s Jedličkou tvrdí, že předvádění surovostí a bezcitné hrubosti na obrazovce dítě postupně desensibiluje k reálnému násilí tzn., že ho zbavuje lidského náhledu na hrůznost, soucítění, schopnost pomoci apod. (Jedlička, Kořa, 1995, s. 79)

Negativní účinky má podle výsledků psychologických výzkumů televizní násilí především u těch dětí, které jsou k násilnému chování predisponovány dědičnými a konstitučními faktory, rodičovským nezájmem nebo nepřátelstvím, příslušností ke skupinám, jež sdílejí deviantní normy. Oldřich Matoušek se domnívá, že televizní zlo a násilí nemusí mít vždy destruktivní účinky, je-li dětem předkládáno nevytržené z kulturního a vztahového kontextu.

Další východisko v zabránění negativního vlivu televize na vývoj dětí spočívá ve výchově k mediím ze strany rodičů i vzdělávacích institucí. Je důležité připravit dětského a mladého diváka na to, aby byl schopný smysluplně využít televizi a bránil se programům, jež jsou neplnohodnotné. (Matoušek, 1998, s. 103-106)

Média, mimo jiné, přinášejí zprávy o katastrofách a neštěstích, obětech a zraněných, což může děti nadměrně zatěžovat.

Škola

Základní škola tvoří po rodině, mateřské škole další důležité prostředí, kde dochází k socializaci dětí. Společnost proto klade na školu velké nároky, jež se mají promítat do socializačního působení školy na dítě. Od tohoto působení se očekává více než je reálné, jak uvádí Oldřich Matoušek. Škola je následkem zmenšení výchovného vlivu některých rodin na děti, spolu se vzrůstajícím vlivem médií a nevhodného působení vrstevnických skupin je považována za skoro jediné prostředí schopné zaručit optimální nebo dokonce „vědecky promyšlené“ působení na dítě. (Matoušek, 1998, s. 67)

Socializace dítěte ve školním prostředí souvisí stejně jako socializace v rodině, s vývojem a změnami ve společnosti. Škola do svého působení promítá politickou situaci, a to zejména prostřednictvím právních norem vztahujících se k edukaci (Matoušek, 1998, s. 69). Změny, které nastaly souvisí se vznikem soukromých a církevních škol. Za zmínku stojí, že v současné době převládá

negativní postoj některých odborníků k víceletým gymnáziím. Jedním z důvodů je fakt, že vyčlenění nadaných žáků a jejich segregace do elitního víceletého gymnázia, vede u některých z nich k chování, kdy ti dobří žáci, chtějí být ještě lepšími než jejich ostatní dobří spolužáci. Toho dosahují šikanováním. Podle provedených výzkumů, ředitelky krizové Růžové linky Evy Vaníčkové, se s ponižováním a posměšky setkalo 98% žáků víceletých gymnázií. Ke svému zjištění dodává „...je překvapivé, že ve víceletých gymnáziích je ponižování nejhorší. Tady jsou žáci stejně dobří. Každý ale chce být nejlepší, snaží se kazit pozici jiných a vybojovat si své postavení na úkor druhých.“ (Strategie prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2005 – 2008)

Škola má být místem, které dává mladému člověku kromě poskytovaných znalostí, také možnost zdravého prosazení se v kolektivu a naučení se sociálním dovednostem spolu s osvojením si morálních pravidel. Ve škole mají být žáci vhodně motivováni a mají prožívat uspokojení z dosaženého výkonu.

Drogy

V denním tisku i v populárně – vědecké literatuře se objevují přesvědčivá tvrzení o tom, jak je zneužívání nejrůznějších drog příčinou zvyšování agrese ve společnosti. Jde však o zjednodušování rozsáhlé škály příčin agrese, i když musíme připustit, že se drogy na násilí ve společnosti podílejí značnou měrou. Stručný popis možných účinků některých drog na agresi je i doplňkem k biologickým souvislostem agresivního chování.

Alkohol. Jeho vliv na růst agrese není jednoznačný, zejména pokud jde o biologický efekt alkoholu. Evidentní je ztráta zábrán v důsledku vlivu alkoholu. Různé studie dokazují, že dvě třetiny vražd, hádky v rodině a delikvence mladistvých velmi významně souvisejí s požíváním alkoholu. Nízká dávka zpravidla podporuje útok, zatímco vysoká jej naopak potlačuje. Ivo Čermák (1999) uvádí, že podle Barona a Richardsonové alkohol narušuje komplexní kognitivní procesy, které jsou nezbytné pro aktivaci mechanismů tlumících agresi. Protože agresivní podněty jsou nápadnější, reaguje tento jedinec zpravidla agresí.

Nikotin tlumí agresi stimulací skupiny receptorů v mozku a těle a posilováním dopaminové aktivity v příslušných mozkových systémech. Naopak nikotinový deficit u lidí na něm závislých vede k nepřiměřené reakci na stresující podněty.

Marihuana nebo její kritické komponenty (THC) jsou spojovány s růstem i poklesem agrese. Ukazuje se, že k růstu agrese vede užívání marihuany pouze za speciálních podmínek (např. spánková deprivace). THC je slibnou bází pro výrobu léků, jenž by mohly snižovat agresi.

Anabolické steroidy zvětšují svalovou hmotu a jsou dávány do souvislosti s růstem agrese a manickými psychotickými epizodami. Dlouhodobé užívání anabolik snižuje u mužů hladinu testosteronu v těle a působí na agresi opačnými vedlejšími účinky.

U lidí užívajících *LSD* je obtížné předvídat, jak se budou chovat při působení halucinogenu. Záleží na obsahu halucinací, velikosti dávky a individuálních rozdílech jedince. Zneužívání této drogy vede k vážným psychiatrickým problémům, zejména k manicko-depresivnímu syndromu.

Inhaláty, jako jsou výpary z barev, benzínu, lepidel, pesticidů, vedou k intoxikaci a růstu agrese více než u alkoholu.

Sedativa a *anxiolytika* užívaná v nadměrném množství usnadňují vybavení agrese. Tento efekt je přisuzován ztrátě kontroly a narušeným úsudkům. Ve srovnání s inhaláty a alkoholem jde o agresi menší.

Samozřejmě děti mladšího školního věku tyto drogy nepožívají. Mohou se však s nimi setkat v rodinném prostředí a mít tedy s jejich negativními účinky osobní nepřímou zkušenost, což může mít velmi negativní dopad na další vývoj dítěte. V tomto věku mohou děti požit (mít přímou zkušenost) drogu nevědomě, z nedbalosti dospělých osob. Nejčastějším problémem bývá požití léků, které děti zamění za sladkost.

1.2.2. Vnitřní příčiny

Agresivita patří mezi přirozené projevy lidského chování. Pokud překročí společensky tolerované hranice a právní normy, jedná se o sociální deviaci, u osob mladších 15 let ji lze označit jako antisociální chování. Biologickou podmíněnost agresivního chování nelze popřít. Mezi vnitřní příčiny agrese patří:

- Heredita.
- Syndrom hyperaktivity.
- Příslušnost k pohlaví.
- Psychopatie.
- Abnormality lidského organismu.

Heredita

Za vnitřní příčinu podílející se na vzniku agresivního chování a sociálních deviací je dnes mezi odbornou veřejností považována také dědičnost.

Podíl dědičnosti na psychickém a fyzickém vývoji člověka byl častým předmětem diskusí odborníků. Někteří vědci odmítali názor na nepodmíněnost dědičnosti a kriminality. Tento směr myšlení dosáhl svého vrcholu ve studiích italské pozitivistické kriminologie. Mezi představitele pozitivistické kriminologie vycházející z Darwinovy evoluční biologie patřili např. Enrico Ferri a Cesare Lombroso, kteří zkoumali kriminální chování z hlediska zjišťování vývojových znaků, jež měly být příčinou pro „rodilé zločince!“ (např. tvar hlavy, ušních boltců) (Hrčka, 2001, s. 173).

V současnosti se široce diskutuje o podílu dědičnosti a vlivu prostředí na rozvoji jednotlivých rysů člověka. Při studiu genetických vlivů byly uskutečněny studie dvojčat porovnávající výskyt určitých znaků mezi skupinou jednovaječných (MZ, monozygotních dvojčat) a dvojvaječných dvojčat (DZ, dizygotních dvojčat). Výsledky těchto studií prokázaly například to, že shoda v kriminálním chování je dvakrát až třikrát větší mezi MZ dvojčaty než mezi DZ dvojčaty.

Adopční studie představuje druhou klasickou metodu při studiu dědičnosti deviantního chování. Tato studie se zabývá dětmi, které byly krátce po narození svěřeny do adoptivní péče. Tento výzkum nepotvrdil existenci specifické dispozice k určitému typu trestné činnosti. Zděděná biologická dispozice má povahu

obecnou a souvisí se schopností dítěte přizpůsobovat se rodinným a společenským pravidlům. Z výzkumu vyplývá, že lepší sociální podmínky během dětství, bez ohledu na dědičnost, snižují kriminalitu adoptovaných dětí. (Matoušek, 1998, s. 25)

Lze tedy konstatovat, že dosud provedené výzkumy potvrzují určitý vztah mezi hereditou a delikvencí, ovšem vliv dědičnosti je do značné míry lomen přes sociální prostředí, které dědičné zatížení může posílit nebo naopak utlumit.

Syndrom hyperaktivity

Druhým nejčastěji zmiňovaným vnitřním faktorem agresivity bývá syndrom hyperaktivity.

Dlouhodobé sledování ukazuje, že v každém vzorku delikventně se chovající mládeže, se vyskytují hyperaktivní jedinci. Oldřich Matoušek uvádí, že syndrom hyperaktivity je spojován s takovými znaky chování dítěte, jako je impulzivita, agresivita, záchvaty vzteku a snížené sebehodnocení. Tento syndrom se častěji vyskytuje u chlapců než u dívek. (Matoušek, 1998 s. 28-29) U dívek je diagnóza antisociální poruchy chování spojována s diagnózou hysterie.

Podle Jitky Machové syndrom hyperaktivity postihuje 3-4% dětí, na rozdíl od Oldřicha Matouška, jenž uvádí výskyt 5% a současně odkazuje na některé prameny, které uvádějí až 10-15%. (Machová, 1993, s. 225), (Matoušek, 1998, s. 27) Rozdílnost v uváděných procentech výskytu syndromu hyperaktivity jsou dány především rozdílnými diagnostickými postupy.

Příslušnost k pohlaví

Četné výzkumy prokázaly, že se agrese ve větší míře dopouštějí chlapci, než dívky. Příslušnost k pohlaví lze proto zařadit k dalším vnitřním faktorům agresivity.

Muži se dopouštějí trestných činů mnohem častěji než ženy, a to ve všech společnostech, ve všech dobách, nezávisle na druhu trestné činnosti. (Matoušek, 1998, s. 34)

Podle údajů Ministerstva práce a sociálních věcí bylo v roce 1998 evidováno v celé České republice 5 852 dětí do 15 let, které se dopustily trestné činnosti. Z toho bylo pouze 597 dívek. (Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 1998, 1999)

Rozdíl v četnosti mužské a ženské kriminality je přisuzován vrozeně vyšší agresivitě mužů (agresivita přímá, neslovní), kterou ovlivňuje mužský pohlavní hormon testosteron.

Důležité jsou psychologické rozdíly mezi muži a ženami, které souvisí s biologickými a sociálními rozdíly. Muži měli ve společnosti i v rodině tradičně vedoucí postavení, předpokládalo se, že muži jsou „silnější“. Ukázalo se, že to jsou předsudky předávané tradicí. Ženy jsou v mnoha směrech odolnější a dožívají se v průměru vyššího věku.

Dívky mají ve srovnání s chlapci méně kázeňských problémů, špatného prospěchu, či specifických vývojových poruch učení. Chlapci dosahují biologické i sociální zralosti později než dívky. Jan Čáp tvrdí, že odlišný postoj k agresivitě dětí je výrazem rozdílných postojů společnosti k mužům a ženám a odlišné výchově chlapců a dívek (Čáp, Mareš, 2001, s. 179). Dále se budu rozdílností pohlaví zabývat v kapitole o hře a hračce.

Psychopatie

Odborníci zabývající se delikvencí u dětí a mládeže upozorňují na jednu z možných příčin vzniku sociálních deviací, jež představuje psychopatie.

Povahové rysy, které se vyskytují například u agresorů šikany mohou být tedy projevem psychopatické osobnosti. U dětí a mladistvých, jak uvádí Oldřich Matoušek, se ovšem setkáváme s problémem nesnadnosti odlišit povahové změny vyvolané bouřlivě probíhajícím dospíváním, od stálých psychopatických povahových rysů (Matoušek, 1998, s. 30).

Psychopatie byla poprvé charakterizována a odlišena od neurózy a psychózy v roce 1941 Cleckleym (Koudelová, 1995, s. 91). Cleckey psychopatii charakterizoval jako stav trvalého a nepřiměřeně motivovaného agresivního chování, které není citlivé ani na intenzivní terapii, ani na tvrdé tresty. Psychopatická osobnost není schopna poučit se z předchozích zkušeností, vytvořit si významový citový vztah k druhé osobě, nemá pocity viny, vyskytuje se u ní povrchnost v myšlení a úsudku, žije okamžikem, přehlíží budoucnost, neustále vyhledává uspokojení a netoleruje frustraci.

Anna Koudelová uvádí, že mnozí autoři mají výhrady proti spojování kriminality s psychopatií vzhledem k tomu, že sice někteří psychopati se mohou stát

zatvrzelými delikventy, ale naopak mnoho kriminálních osob má narušenou schopnost plánovat akce dlouho dopředu, ovládat se a poučit se ze zkušeností a mnohé se vůbec nevyznačují silnou agresí, impulzivitou, nepřítomností pocitu viny, ani mělkými a povrchními citovými vztahy jako psychopati (Koudelová, 1995, s. 92).

Abnormality lidského organismu

Na vzniku agresivního chování se mohou též podílet abnormality lidského organismu. Za tyto odlišnosti jsou považovány abnormality elektroencefalografického záznamu mozkové činnosti (dále jen EEG).

Výzkumy prokazují, že reaktivita nervového systému je u delikventně jednajících lidí jiná, než u nedelikventně jednajících. Výzkumy dále potvrdily nižší úroveň autonomního nervového systému (dále jen ANS) u delikventně jednajících osob. To může vysvětlovat, proč je neúčinný proces sociálního učení. Tím by se dala vysvětlit potřeba silnějších, vzrušujících zážitků, které by u těchto lidí vybudily ANS na běžnou úroveň. (Kovařík, 1998, s. 46)

U agresivně jednajících osob byla též prokázána nižší hladina adrenalinu a serotoninu. Průměrnou hladinu serotoninu mají všechny kriminálně jednající osoby, kdežto nižší hladinu adrenalinu mají jen ty z nich, které jsou emočně nestabilní a chovají se násilně. (Matoušek, 1998, s. 29-30)

1.3. Agrese a emoce

V každodenním životě se lidé mnohem častěji chovají agresivně nikoliv proto, aby uspokojili svoji touhu ublížovat druhým, ale proto, že jsou náhle zaplaveni negativními emocemi, hněvem, vztekem a zlostí.

Zdrojem emocionálních reakce může být postupné nahromadění drobných negativních zážitků. Hádky, selhání ve výchově vlastních dětí, nemoc, handicap, nezaměstnanost, aj. mohou prohloubit negativní prožívání natolik, že se výbuch agrese může jevit jako logický důsledek souhry okolností. Nejsou vzácné případy, kdy lidé bez zjevných známek patologické náchylnosti k agresí ublíží v „záchvatu“ agrese osobám, které milují.

Emocionální agrese je intenzivní fyziologická a motorická reakce, která zpravidla není plánována a promyšlena dopředu. Propuká náhle a jedinec nemá čas promýšlet důsledky svého činu. Zuřivost vede k fyzickému nebo verbálnímu napadení. Provokujícím podnětem může být například, pokud nás někdo předběhne ve frontě, u dětí sebrání hračky či zničení stavby z kostek druhým dítětem.

Emocionální agrese je vyvolána vnějšími podněty, mezi které patří také životní prostředí – znečištěné ovzduší, hustota obyvatelstva, vliv horka a hluku pravděpodobně zvyšují agresivní reakce člověka.

Negativní emoce může aktivovat agresi a tím se stát jejím bezprostředním zdrojem. V případě, kdy již „něčeho máte dost“ vzniká úzkost, hněv či vztek. Skrytým zdrojem agresivního chování mohou být negativní emoce jako je smutek, deprese, zklamání, nuda, které působí aktivačně a zesilují negativní emoce.

1.4. Agrese a frustrace

Původ agrese je nejčastěji spojována s frustrací. Podle Čermáka je frustrace definována jako blokování dosažení nějakého cíle, překážka zabraňující člověku dosáhnout nějakého cíle. Frustrace vyvolává připravenost k agresi nebo ji podněcuje. Čermák převedl vztah mezi frustrací, agresi a emocí do jednoduchého vzorce – Frustrace vyvolá negativní emoci, nejčastěji hněv, jenž vede k agresivnímu jednání s cílem překonat frustraci. Samotný akt agrese může vyvolat další negativní emoci – úzkost, která se může stát zdrojem další agrese (Čermák, 1999, s. 33). Tento začarovaný kruh je jen teoretickou konstrukcí a přirozeně neplatí pro každý případ.

1.5. Agrese naučená pozorováním a přímou zkušeností

Agrese může být osvojena **učením**, a to přímou zkušeností nebo pozorováním sociálních interakcí jiných lidí. Modely pro učení mohou být rodinní příslušníci, známí lidé z nejbližšího okruhu a symbolické modely z masmédií. Učení pozorováním má čtyři procesy:

- Dítě si musí všimnout znaků modelového chování, jeho druhů a důsledků.

- Pozorování musí být zakódováno v paměti.
- Zmíněné kognice se přeměňují do nových vzorců chování, které nazýváme **nápodoba**.
- Je-li dítě pobídnuto, nebo má motiv, pak se naučené vzorce projeví.

Velmi mě zaujaly **experimenty „BOBO“**(Bandura, Roos, Roos, in Čermák 1999), v nichž byla použita velká nafukovací panenka z plastické hmoty. Tato hračka připomínala klauna s velkým nosem jako bambule. Ve spodní části byla hračka vyvážena, aby se vždy převrátila do původní polohy. V první studii školní děti pozorovaly dospělou ženu, jak si s panenkou hraje. Tato hra byla velmi neobvyklá a agresivní. Později se děti věnovaly vlastní neřízené hře, kterou byly přinucené přerušit a takto frustrované byly přivedeny do místnosti s panenkou „Bobo“. Pozorováním dětí s panenkou se zjistilo, že jejich agresivní chování bylo velmi podobné tomu, které předváděla „žena- učitelka“. Albert Bandura se zabýval mnoha experimenty v oblasti sociální psychologie a prokázal, že observační učení podporuje agresivitu (Čermák 1999,s.86).

Trest má na agresi většinou malý tlumící účinek. Různé výzkumy ukazují, že děti fyzicky trestané se mezi sebou více bijí. Výsledek, kterého dítě dosáhne agresi, ovlivňuje jeho chování v budoucnu. Pokud dosáhne agresi svého cíle, povzbuzuje to jedince k agresivnímu chování. Pokud je dítě přesvědčeno, že agresi může odvrátit špatné zacházení se svou osobou, použije tento prostředek. Sociálním učením si dítě osvojuje určité normy, podle kterých hodnotí své chování. Existují však jedinci, pro které je agrese zdrojem sebeuspokojení a získání respektu druhých.

1.6. Věkové zvláštnosti projevu dětské agresivity

Agresivní jednání u dítěte je možné pozorovat již od útlého dětství. V prvních letech života se agrese projevuje téměř výhradně v impulsivních záchvatech tvrdohlavosti. Nejčastěji se to projevuje výbuchy zlosti nebo hněvu, doprovázených křikem, pláčem, kousáním, rvačkami.

V prvním roce života se za normální jev může brát: zacloumání dítěte s matkou za to, že mu udělala něco, co je mu nepříjemné. Již novorozenci se umí

s nevidanou silou drát o život. Jestliže matka chápe tyto projevy jako příznak agresivity mířené proti ní, může dítě rozvíjet svůj útočný rejstřík. Je důležité si uvědomit, že křik dítěte vždycky souvisí s jeho reálnými potřebami. Dítě je v tomto období plně závislé na dospělé osobě a pokud mu tato osoba (nejčastěji matka) neposkytne pomoc a péči, je dítě nuceno si ji vyžadovat křikem. V tomto období bychom měli být dítěti plně k dispozici a vycházet vstříc jeho požadavkům, mezi které také patří chování, úsměvy a projevy lásky. V tomto období zkoumá dítě prostor a házení předmětů nelze považovat za projev agresivity, ale jako projev objevování.

Kolem jednoho roku (individuální) se dítě dokáže různými způsoby přemísťovat a tím se rozšiřuje jeho možnost a touha experimentovat a zkoumat. Rodiče se tedy stávají osobami, které dítě omezují v jeho aktivitě. Tím vyvolávají hněv dítěte a jeho frustraci. Zcela zákonitě dochází ke konfrontaci mezi dvěma sférami zájmů přání - dítěte a rodičů. Vychovávat dítě v ráji bez frustrace nelze.

V druhém roce života vzrůstá aktivita dítěte. S rozšířením samostatnosti se zvyšuje nezávislost v chování dítěte. První pokusy malého člověka stát na svém, proti přání rodičů souvisí s významným „ já sám! “. Je naprosto přirozené, že se chce dítě vůči svým rodičům identifikovat a začíná s nimi bojovat. Násilnické chování je podporováno, pokud se ho snažíme potlačit výpraskem nebo naopak, snažíme se vyvarovat veškeré agresivní konfrontace. Nejškodlivější je hněv dítěte zesměšňovat.

Ve 3-6 letech se projevuje nesouhlas a tvrdohlavost dětí ještě více. V této etapě má agrese vnitřní charakter. Konflikty mezi dětmi nejčastěji vznikají v situaci vlastnit věc, obvykle hračku. V tomto věku se děti střetávají s novými zkušenostmi, zákazy a sociálními povinnostmi. Dostávají se do konfliktní situace mezi spontánním zájmem a rodičovským „ nelze“. Tím dochází ke stavu frustrace. Dítě vnímá tuto situaci jako akt odvrhnutí ze strany rodičů nebo učitelky mateřské školy. Nemožnost rozřešení tohoto konfliktu vede k tomu, že se v dítěti rozvíjí zlost, zoufalství, agresivní tendence. V tomto věku již většina rodičů na agresivitu dítěte nereaguje něhou, ale používá hrozby, izolaci nebo odebrání zábavy. Dítě chce být ve všem samostatné, ale má velmi slabou samoregulaci. Projevuje se negativismus, tvrdohlavost, umíněnost, svévole, znehodnocování dospělých, protest. Od nás

dospělých, zvláště rodičů se vyžaduje být ještě víc pozorný a mít soucit k dítěti procházejícím tímto obdobím. Ne vždy se dokážeme chovat s porozuměním.

V období od 7 let začíná dítě cítit potřebu provokovat neslušnými slovy. Hra se sprostými slovy někdy bývá pro děti skvělou zábavou. Dospělí je používají jako stres, děti jako žertovné a hravé kousky. Jak se vyvarujeme nevhodné reakci ze strany dospělých? Musíme se vyvarovat negativní, prudké reakci a snažíme se neponižovat, odvrátit pozornost a zároveň dát najevo, že nás tato sprostá slova nezajímají. Trestání přesvědčí dítě o tom, že provokace účinkuje.

Asi v sedmi letech se k instrumentální (nástrojové) agresi začíná připojovat agrese adresovaná proti jiné osobě. Děti, které mají náskok ve slovním projevu, jsou všeobecně méně agresivní než děti, které se neumějí vyjadřovat. Podle různých výzkumů vždy existuje přímá úměrnost mezi agresivitou a opožděným vývojem řeči. Při hře tyto děti neumí komunikovat a proto místo gest a komunikace používají pěsti a kopance.

Děti školního věku, a to i ty nejstarší, jsou ještě velmi impulsivní, špatně ovládají svá přání a touhy, reagují spontánně a často bez rozmyšlení. Obecně se děti tohoto věku neumí samy dohodnout, jak společně splnit úkol, nejsou ještě schopny organizace společné činnosti. Děti v tomto věku věří ve své neomezené schopnosti a jednájí, provádí činnosti samy za sebe.

1.6.1. Hra z hlediska agresivního chování

Namlouvá se, že dospívající děti si nejsou schopné hrát a že nemají fantazii. Dokládá se to tím, že v dětských hrách přibývá prvků ničivého dětského násilí. Je však otázkou, jestli dětská hra vždy nesymbolizovala vnitřní realitu dítěte v celé její mnohotvárnosti a zda tudíž nebyly vždy jejím obsahem dětské pocity v různých fázích vývoje, jejichž součástí jsou i úzkosti a agresivita. Rozhodně nechceme popřít změny, jež se na dětských hrách v současnosti projevují, např. to, že agresivní fantazie ničivě realizují.

V uváděné literatuře „Rodiče určují hranice“ její autor Jan-Uwe Rogge (2005) poukazuje na tři oblasti, v nichž jsou snad tyto změny zřejmé:

- a) Změny v herním projevu agresivity (předvádí na pouličních partách a jejich bojích)
- b) Poruchy dětského uvědomování si vlastního těla, narušení forem tělesného vyjadřování.
- c) Snahy o vyloučení agrese, jakožto síly, z každodenního života, ovšem pedagogickou agresí.

Pro nás je nejdůležitější otázkou, z jakých důvodů již mladí nepraktikují rituály. Z autorova hlediska po rozhovorech s dětmi a dospívajícími vyplývají **dvě hlediska** a to:

1. Nejvyšším cílem výchovy jsou humanitární výchovné vztahy založené na vzájemném respektu. Agresivita se přitom posuzuje výlučně jako negativní síla. Ve veřejné diskusi se zamlčuje konstruktivní stránka agrese, např. to, že umožňuje produktivitu a kreativitu a že pomáhá člověku vymezovat se vůči okolí, aby mohl rozvíjet vlastní identitu. Cílem výchovy dětí nesmí být potlačování agrese a její vylučování z běžného života, ale spíše jasné oddělení jejího konstruktivního aspektu od aspektu destruktivního, od ničení a pohrdání lidmi. Nutnou podmínkou zvládnutí destruktivní agrese je kultivace agresivity, tj. výchova k umnému zacházení s ní. K tomu jsou nezbytné všeobecně závazné rituály a pravidla. Jestliže je dětem neukazujeme vlastním způsobem života, nemají možnost přijmout je a zvyknout si na ně jako na uskutečnitelný, praktikovatelný vzorec. Kdo nechává děti samotné s agresivními součástmi jejich osobnosti, vydává je v šanc chaotické agrese, nedbající lidské důstojnosti ostatních lidí. Takové opuštění končí ve výbuších slepé zuřivosti, které se vyznačují nehumánností (jak v současné době pozorujeme na tolika zhoubných činech mladistvých). (Rogge, 1999, s. 89 -93)

2. Patří k určité fázi vývoje dospívajících, že je agrese fascinuje. Jestliže se nemůže vyžít v realitě (kontrolovaně, ritualizovaně, podle pravidel a spolehlivě), pak fascinace hledá symboly a předměty. A ty nacházejí malé i dospívající děti v akčních scénářích sdělovacích prostředků (Rogge, 1999, s. 101).

Přibližně od počátku mladšího až do konce staršího školního věku **je hra** a učení **nejoblíbenějším prostředkem** kontaktu dítěte s vlastním nitrem a okolním světem (Říčan, Krejčířová, 2006, s. 504).

- Hra vyvolává obrazy, sny a přání.
- Ve hře vznikají pocity, úzkosti a nejistoty.
- Hra je zrcadlem touhy.
- Hra probouzí zvědavost a zvědavost, poskytuje orientaci a ukazuje možná řešení.
- Hra vyjadřuje vnitřní realitu dítěte a ukazuje, na jakém stupni vývoje se nachází, dává tvar nevyřešeným kritickým životním požitkům a nezvládnutým zážitkům běžného života.
- Na postavách a s nimi si dítě zástupně zkouší to, na co si (zatím) netroufá nebo co (zatím) nezvládá tváří v tvář vnější skutečnosti.

Otázce vztahů mezi dětmi v základní škole se věnovalo poměrně dost pozornosti. Dítě se nejčastěji projevuje agresivně v případě, že buď hájí vlastní předmět, hru a nebo ji bere jiným. Mezi další příčinu patří pokus o zásah do hry nebo ochrana proti takovému zásahu. Tato nedorozumění vznikají i z chuti dítěte experimentovat, zajímá ho reakce protivníka. Podstatná část agresivního chování vzniká (u sedmiletých dětí) při řešení otázky vůdcovství a podřízenosti ve hře a učení. Začíná se probouzet soutěživost, která se rozvíjí v mladším školním věku. Dítě projevující se agresivně nemusí mít špatné úmysly. Ve své praxi jsem se setkala několikrát i s napadením dětí dětmi bez příčiny. Toto chování bývá ojedinělé a příčina bývá skrytá, netýká se napadeného (např. upoutání pozornosti). Těmto třem dětem byla diagnostikována Lehká mozková dysfunkce (LMD, ADHD).

Nutno říci, že u školních dětí konflikty vytvářejí nepřátelskou atmosféru. Sympatie a agrese existují vedle sebe a proměňují se. Z vlastního pozorování (praxe) mohu potvrdit, že se tytéž děti hádají a žalují na sebe a za chvíli se usmiřují a hrají si spolu. Není vzácností, že dítě, které bylo (pro agresivní chování) vyřazeno ze hry (k zamyšlení do lavice), najde své zastánce v původních žalobcích.

1.6.2. Rozdílnost pohlaví

Je vhodné si uvědomit rozdíly mezi chlapci a děvčaty. Rozdílnost herních aktivit a záliba v odlišných mediálních pořadech mezi chlapci a dívkami je v pedagogických diskusích okrajovým tématem. Existují průzkumy, které upozorňují na to, že chlapci mají jiné záliby a aktivity než dívky. Aktivity a vzorce, které by byly vázány výlučně na to či ono pohlaví nejsou. Různost vzorců a aktivit pramení především v procesu výchovy a socializace, což znamená, že je mohou proměnit nebo naopak posílit jiné životní zkušenosti a procesy učení (Rogge, 1999, s. 117).

Specifické zacházení s agresemi je podmíněno kulturně a je řízeno a ovlivňováno výchovou. Mnoho autorů zmiňuje, že výchova dětí je již od nejútlejšího věku tvarována s ohledem na pohlaví. U dívek se připouští méně projevů agrese a agresivních fantazií. Dívky se podřizují a přizpůsobují. Mají strach z ohrožení vztahu k blízkým osobám.

Pro vývoj agresivity jsou důležité fáze (orální i anální) mezi druhým a pátým rokem. Jak se bude dále dítě utvářet závisí na chování nejbližších osob. Některé matky předvádějí a předávají svým dětem, zejména dcerám, svůj vlastní nevládnutý, nevyřešený postoj k agresivitě.

Mezi obvyklé rozdíly také patří*:

Chlapci:

- Raději se soustředí na jeden úkol a agresivněji reagují na vyrušení.
- Akční a dobrodružné filmy – vlastnosti hrdinů – síla, pohyby, sebeovládání, motorika, síla hlasu, dominance, vůle v boji.
- Převládá agrese zaměřená navenek, při hraní i vyprávění potlačují pocity.
- Vybíjejí je motoricky a hlasitým křikem.
- Způsob hry s figurkami připadá děvčatům hlučný, příliš akční a nadměrně zdůrazňující pohyb.
- K získání figurky chlapec nadává, vzteká se, vyhrožují nenávisť a zklamáním.

Dívky:

- Ve věku pěti let ve všeobecném vývoji předhánějí chlapce asi o šest měsíců.
- Zájem o téma mezilidských vztahů, autonomie, setkání a rozchodů, odloučení a shledání, zápas o samostatnost.

- Dávají otevřeně najevo pocity, netají nejistotu a úzkost, zajímají je následky agresivního jednání, potlačování projevů agrese.
- K získání figurky dívky pláčou, jsou smutné, hrozí odepřením lásky, tajně zaklínají, bolesti břicha nebo hlavy.

*Tyto rozdíly se mohou u konkrétních dětí lišit.

Dívky při hře s chlapci nejsou opravdově vtaženy do hry, slouží jako statistky, rekvizity a dekorace. Pro dívky se stává hra nudnou a nezábavnou, neboť jejich nápady a návrhy nejsou přijímány nebo brány vážně.

1.6.3. Hračka z hlediska agresivního chování

Vyvolávají hororové postavy agresivitu? Média pracují se symboly a postavami, které vyvolávají dětský strach, přetvářejí ho a deformují v grotesku. Výsledkem bývá oslava násilí. Popřením nebo potlačením fantazie a touhy ničit násilí bohužel neodstraníme. (Rogge, 1999, s. 86)

Hry na střílení - zákaz je nezřídka výrazem bezmocnosti. Násilné scény a hrdinové děti fascinují. Za tímto zaujetím se skrývá touha po nezávislosti a osamostatnění. Děti mají cit pro symboliku, nejde o smrt, ale o hru. Skutečnost reálné, opravdové smrti přesahuje rozumové i citové možnosti školního dítěte. Dítě je pak bezmocné, má strach a pocit viny. Jen potřebují hranice – v daném případě časové a prostorové.

Co dospělí kritizují, to však děti fascinuje. Dětem je většinou naprosto jasné, kdo je zlý a kdo dobrý, kdo je mocný a kdo je bezmocný, kdo silný a kdo slabý. Vše je jednoznačné.

Postavičky například nevědomě, zato zřetelně, zrcadlí běžné zážitky dítěte v každodenním životě. V tomto boji nikdo neumírá a nikdo není zraněn. Zlo nevíteží. Dítě svou hrou opakuje zážitky nebezpečí a prožívá pocity pomsty a odplaty. Agrese v těchto případech neslouží zničení, nýbrž samostatnosti, sebepotvrzení a autonomii.

Postupně se děti musí naučit akceptovat jednotlivé dobré a zlé části svého já. Vývoj dítěte je proces. Černobílé scénáře školním dětem zpočátku pomáhají tyto rozdíly pochopit. Dětská zkušenost světa je subjektivní – subjektivně děti prožívají a vnímají svět.

Domnívám se, že hračka jako taková nemá na projevy agresivity vliv.

2. Legislativa a prevence

Tato kapitola vzhledem k obsáhlosti problematiky, již se věnuje, si neklade za cíl postihnout celou oblast prevence agresivního chování v jejím plném rozsahu. Zde jen stručně nastíníme možnosti preventivního působení na podkladě školských dokumentů, orientace v literatuře vztahující se k problematice agresivity a následné šikany. Pozornost je věnována jednotlivým institucím, které nabízejí prevenci či projekty, které již realizovaly nebo realizují.

Preventivní aktivity vztahující se k dané problematice v prostředí školy a školských zařízení musí mít podporu v metodickém vedení, a to zejména prostřednictvím školských dokumentů, které nabízejí orientaci v problematice prevence šikany a dalších sociálně patologických jevů.

Podobně jako znalost školských dokumentů, je pro pedagoga důležitá znalost odborné literatury zabývající se agresivním chováním dětí. Za dobře přístupnou literaturu pro odborníky i laickou veřejnost lze považovat publikace Michala Koláře (2001) a Pavla Říčana (1995), které kromě prevence šikany široce popisují samotnou problematiku agresivního chování. Tito autoři patří mezi odborníky s dlouholetou praxí v řešení těchto jevů.

2.1. Základní dokumenty pro oblast prevence:

- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení, č. j. 28 275/2000-22.
- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže, č. j. 1 14514/2000-51.
- Koncepce prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže v působnosti resortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR na různá období.
- Školní preventivní program pro mateřské a základní školy a školská zařízení.

Instituce podílející se na prevenci:

- Školní družiny, školní kluby, domovy mládeže.
- Střediska pro volný čas dětí a mládeže.
- Pedagogicko- psychologické poradny a střediska výchovné péče.
- Krajské úřady.
- Základní, střední a speciální školy.
- Ministerstvo vnitra – policie.

Nevládní organizace:

- Občanská sdružení rodičů proti šikanování.
- Bílý kruh bezpečí.
- Linka bezpečí.

2.1.1. Prevence a rodina

Preventivní programy směřující do rodinného prostředí vycházejí z předpokladu, že dítě, které nemá možnost kvalitní socializace v rodině, může selhávat v dalším prostředí a to zejména v prostředí školním. Úspěšnost prevence je tedy závislá nejen na aktivitách školy, ale samozřejmě i na zdravém rodinném prostředí.

Za povšimnutí stojí úspěšný výzkumný program péče o dítě, provedený univerzitou v Yale (USA), založený na poskytování podpory matkám s nízkými příjmy. Hodnocení programu bezprostředně po intervenci a později ve věku dětí 5 a 10 let ukázalo, že program měl pozitivní vliv jak na rodiče, tak i na děti do programu zapojené, ve srovnání se skupinou vrstevníků. Ve věku 12,5 roku byli chlapci zapojení do programu méně náchylní k delikventnímu chování než jejich vrstevníci v kontrolní skupině. (Večeřa, 1997, s. 33-37)

Mezi závazné dokumenty, které v současnosti tento vztah mezi rodinou a školou v České republice určitým způsobem blíže ošetřují nebo se dotýkají práv a povinností zúčastněných stran patří Bílá kniha – Národní program pro vzdělávání v České republice; Rámcový vzdělávací program pro předškolní a školní vzdělávání, 2004; zákon č. 561/ 2004 Sb., o předškolním, základním, středním,

vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon); dále pak zákon č. 89/2012 Sb. (Občanský zákoník); Listina základních práv a svobod a jiné.

Spolupráce s rodiči v základních školách je pro vzájemnou součinnost nezbytná. Stěžejní formou práce s rodiči jsou konzultační hodiny. Často jsou však rodiče zváni teprve tehdy, když se projeví problém. Z vlastní zkušenosti vím, že rodiče, kteří na začátku rozhovoru uslyší o svém dítěti něco pozitivního, jsou spíše přístupni mluvit o problémech. Rodičům bychom měli sdělit, jak se s nežádoucím chováním vypořádáváme. Ideálem je dosažení dohody, která dítěti prospěje.

Domnívám se, že prevence zaměřená na rodinu má pozitivní dopad na výskyt agresivního a asociálního chování dětí.

2.1.2. Prevence ze strany pedagoga – ZŠ

Temperament dítěte je utvářený dědičností a existuje mnoho souvislostí, jak a do jaké míry se vyvíjí agresivita jedince. Proč jsou některé děti agresivnější než druhé?

Agrese je síla a pocit, který se nedá popíráním a potlačováním vyloučit ze světa, a už vůbec ne z vývoje dětí. Čím více vedou rodiče své děti ke strachu z agrese nebo jim agresi zakazují a znemožňují, tím více děti cítí, že nejsou přijímány i s těmito složkami své osobnosti. Proto je nám zapotřebí, více jak kdy dříve, výchovy v oblasti agrese. Není tím míněno nechat děti lhostejně být a říkat si „ať si svoje agrese vybijí“, ale máme na mysli ritualizované agrese a kontrolované vzorce jednání, jejich součástí je respekt a úcta vůči tělesné nedotknutelnosti druhých lidí. Čím dříve v životě dítěte se tyto vzorce začnou praktikovat, tím intenzivněji je děti vnitřně přijmou jako cosi, co patří k jejich životu. Výchova agresivity znamená stále více se zdržovat tělesných střetů a pokoušet se o taková řešení konfliktů, která jsou přiměřená věku dítěte. Viděno z opačného hlediska: čím mladší děti (asi od počátku školního věku), tím spíše řeší spory a názorové různice také tělesně. Pouze úvahami a slovními argumenty s dětmi školního věku nic nepořídíme. To samozřejmě neznamená, že bychom ve výchově měli rezignovat na normy a hodnoty vyššího morálního stupně. Právě naopak: je třeba děti „podržet“, když hledají přiměřené způsoby řešení konfliktů. Ne ovšem nekonečnými „rozumnými“ slovy, ale vlastním chováním a jednáním. Žijí-li lidé, k nimž je dítě ve výchovném vztahu, ve svém

každodenním životě na odpovídající morální výši, předvádějí mu vzorec, který může přijmout, až na to bude dostatečně zralé (Rogge, 1999, s. 91).

Veškeré výchovné poslání spočívá v pozitivním usměrňování negativní energie.

Sociální vývoj jde ruku v ruce se sociálními kontakty, které ovšem vždy neprobíhají hladce a bez obtíží. Pracuji dlouhou dobu jako učitelka na základní škole a jsem si vědoma, že nedorozuměním mezi dětmi se nedá zabránit. Vznikají mezi dětmi, které přicházejí z různého rodinného prostředí a mají různý temperament. Konflikty však vznikají i mezi sourozenci, mladšími a staršími dětmi. Dítě přichází do nového prostředí a musí se podřídít určitému řádu, dodržovat pravidla související s kolektivním soužitím, přizpůsobit se organizaci a dalším podmínkám souvisejícím se vstupem do základní školy. Mnoho učitelek si klade otázky: co dělat, aby se děti nehádaly, nenadávaly si a nepraly se?

Je nutné dobře znát způsob chování každého dítěte, snažit se odhalit motivy, které ovlivňují agresivní chování dítěte, znát jeho reakce v problémových situacích. V tomto smyslu také spolupracovat s rodinou dítěte jako s prostředím, které má zásadní vliv na utváření osobnosti dítěte a jeho vztahu k ostatním lidem.

2.1.3. Prevence a ZŠ

Velmi propracované jsou preventivní programy orientované na základní školu, jejichž úkolem je učení mládeže sociálním dovednostem. Programy se zaměřují například na zvládnutí problémových situací, kdy se žáci učí neagresivně odvrátit agresivní jednání. K hlavní problematice projektů patří hlavně boj - prevence proti šikanování. Výčtem preventivních aktivit ve vztahu k šikaně, jež jsou realizovány v zahraničí, se zabývá Michal Kolář (2001).

Školení je poskytováno také pedagogům, kteří se s agresivitou žáků setkávají čím dál tím častěji. Programy jsou nejčastěji zaměřeny na vytváření pozitivního prostředí a školní atmosféry, což je důležitý úkol také pro nás v základní škole. Základní principy pro vytvoření pozitivního klima třídy je: děti chválit, neponižovat, všimnout si a napravovat nespravedlnosti a konflikty.

2.1.4. Hry na usměrňování agresivity

Pohyb a hra jako prostředek ke snižování agresivity dětí patří mezi velmi vhodnou prevenci. Pohybová hra je záměrná, často uvědoměle organizovaná pohybová aktivita dvou a více lidí v prostoru a čase, s předem dobrovolně dohodnutými a dodržovanými pravidly. Jak uvádí Ferdinand Mazal, je charakterizována napětím, radostí, vysokou motivací k činnosti, uplatněním dovedností a soutěživostí (ve školním věku soutěživost rozvíjet budeme).

A. Erkert (2004) je autorkou knihy „*Hry pro usměrňování agresivity*“. V této knize můžete nalézt 100 námětů pro činnosti s dětmi ve věku od 5 do 9 let. Mezi další autory zabývající se touto problematikou patří také Z. Šimanovský „*Hry pro zvládnutí agresivity a neklidu*“ (2002). Výpisem jednotlivých příkladů her se nebudeme zabývat. Musím je vřele doporučit s přesvědčením, že by v knihovnách základních škol neměly chybět.

Cílem těchto her je :

- Pomáhat zvyšovat psychickou i fyzickou odolnost dětí.
- Snižovat projevy „negativní“ agresivity.
- Dávat najevo pocity slovy nebo mimoverbálně.
- Upevňovat kladné vztahy mezi dětmi.

Naučit děti uvolňovat nervozitu, napětí nebo hyperaktivitu v běžném prostředí školní třídy můžeme také **relaxačním cvičením**. Relaxace má nedocenitelné zásluhy při odstraňování stresu, který má vliv na agresivní chování.

Děti se relaxováním naučí:

- Znat lépe své tělo a umět ho uvolnit.
- Ovládat své pohyby a emoce, soustředit se.
- Rozvíjí se schopnost přizpůsobovat se nové situaci, umět žít s ostatními.
- Vyjádřit své prožitky a city.

Učení, pohyb a hra patří ke každodenním činnostem v základní škole. Proč je tedy neoživit novými prvky? Záleží jen na naší tvořivosti a zájmu o další vzdělávání,

včetně využívání nových trendů, které mohou pozitivně rozvíjet klidné a podnětné prostředí třídy.

2.2. Shrnutí

V teoretické části jsme se seznámili s mnoha příčinami a vlivy agresivního chování. Nastínili jsme okolnosti vzniku a možnosti prevence. Vytvořili jsme určitý pohled na rozdílné projevy chlapců a dívek. Přesvědčili jsme se, že spolupráce s rodiči je velmi důležitá, dá se říci nezbytná. Současná společnost podporuje individuality a jejich prosazování mnohem více než dříve. Ne všichni jsou na tyto změny připraveni. Tlak je kladen na rodiče, učitelky a také děti. Změny ve společnosti se tedy zákonitě projevují ve učení i hrách dětí. Důvody, proč se mnohé děti snaží řešit své konflikty násilím, jsou velmi rozdílné.

Mohli bychom dále nacházet nové souvislosti s touto problematikou, která se stává „strašákem“ dnešní doby.

3. Průzkumné šetření

3.1. Cíle a úkoly průzkumu

Cílem průzkum je zmapování názorů a zkušeností učitelek základních škol při řešení problematiky agresivního chování mezi dětmi školního věku. Průzkum dále sleduje výskyt agresivity ve městě a na vesnici a hledá případné souvislosti. Dle tohoto hlediska budou dále porovnávány postoje respondentů vzhledem k místu jejich působení.

3.2. Charakteristika zkoumaného vzorku

Šetření bude provedeno na vzorku 40 respondentů, učitelek základních škol. Pro průzkum jsem zařadila 20 respondentů pracujících na vesnici a 20 respondentů pracujících ve městě. Vybrány byly kolegyně ze základních škol v Kolíně, v Plaňanech a v Cerhonicích.

3.3. Použité metody

Ke sběru primárních dat použiji vlastního dotazníku. V dotazníku využívám uzavřené otázky, v jednom případě doplněných o možnost volné odpovědi. Dotazník předám kolegyním s vysvětlujícím komentářem k vyplňování dotazníku. Sběr dat si zajistím sama.

Získaná data roztřídím a provedu porovnání a vyhodnocení výsledků

3.4. Výsledky průzkumného šetření

3.4.1. Místo působení respondentů

Otázka č. 1 – Pracuji v ZŠ na vesnici, ve městě:

Tabulka č.1 : rozdělení respondentů

Místo působení	Počet respondentů	V %
vesnice	20	50%
město	20	50%

Otázkou číslo 1 jsem si rozdělila respondenty podle místa působení. Toto rozdělení využiji v druhé části průzkumu, kde budu porovnávat odpovědi učitelek působících na vesnici a ve městě. Podstatné pro mě bylo mít stejný počet respondentů jak z města, tak z vesnice.

3.4.2. Projevy agresivity u dětí

Otázka č. 2 – Setkáváte se s projevy agresivity u dětí?

Tabulka č. 2 : výskyt projevů agresivity u dětí

Odpověď	Počet respondentů	V %
ano	36	90%
ne	4	10%

S agresivitou mezi dětmi se ve své praxi setkala 90% respondentů. Domnívám se, že zbývajících 10% respondentů se s agresivitou setkala také, jen ji nedefinovali tímto pojmem. Agresivita je přirozenou reakcí a má velký význam pro vývoj osobnosti dítěte.

3.4.3. Agresivita dříve a dnes

Otázka č. 3 – Agresivita mezi dětmi se oproti dřívějšku objevuje:

Tabulka č.3 : četnost výskytu agresivity v čase

Četnost agresivity	Počet respondentů	V %
objevuje častěji	27	67,5%
objevuje stejně	13	32,5%
objevuje méně	0	0%

Výrazná většina respondentů se domnívá, že se agresivita mezi dětmi vyskytuje častěji. Jen 32,5% respondentů se domnívá, že se situace v zásadě nezměnila a žádný z respondentů nevěděl, že se agresivita objevuje méně často.

Zjištěná data popisují subjektivní pocit respondentů, který se nemusí shodovat s objektivní realitou.

3.4.4. Řešení problémové situace

Otázka č. 4 – Jak byste řešila nejčastěji problémovou situaci s prvky agrese?

Tabulka č.4 : četnost řešení problémové situace

Návrh řešení	Počet respondentů	V %
omluvou	12	30%
vyřazení ze hry	5	12,5%
vrátit stejnou měrou	0	0%
zamyšlení u komun. lavice	8	20%
jiné ...	15	37,5%

Tuto otázku si trůfám označit jako problémovou. Respondenti se nesmířili pouze s jednou odpovědí a označovali odpovědi více. Více odpovědí jsem tedy zařadila do skupiny „jiné“. Samozřejmě každá situace si žádá individuální řešení a závisí na mnoha souvislostech. Slovo nejčastěji mělo být vodítkem k jednomu výběru. Z průzkumu vyplívá, že 37,5% by řešilo situaci jiným způsobem. Většinou se jednalo o kombinaci omluvy + zamyšlení u komunikativního lavice. Dalších 30% respondentů označilo omluvu, vyřazení ze hry 12,5% a vrátit stejnou měrou 0%.

3.4.5. Agresivita u dívek a chlapců

Otázka č. 5 – Více agresivně se projevují:

Tabulka č.5 : projevy agresivity dle pohlaví

pohlaví	Počet respondentů	V %
chlapci	29	72,5%
dívky	0	0%
stejně	11	27,5%

Nejčastěji respondenti uváděli, že více (72,5%) agresivně se projevují chlapci, což souvisí s přirozeným vývojem chlapců a rozdílnou výchovou dívek a chlapců. Tuto problematiku již zmiňuji v kapitole 1.7., kde uvádím některé rozdílnosti ve výchově dětí opačného pohlaví. Výchova dívek je směřována k péči a ochraně dítěte, chlapci pak bývají vedeni k ochraně rodiny a jejího zajištění. To, že se projevují stejně dívky i chlapci si myslí 27,5 % respondentů. Vliv na tento výsledek může mít emancipace žen a změna v rodině, kde se začínají prolínat role otců a matek.

3.4.6. Třídy věkově smíšené (malotřídky)

Otázka č. 6 – Myslíte si, že smíšené třídy snižují projevy agresivního chování?

Tabulka č.6: vliv smíšených tříd na projevy agresivity

Odpovědi respondentů	Počet respondentů	V %
ano	19	47,5%
ne	21	52,5%

Zde se odpovědi respondentů téměř shodují. Více respondentů (52,5%) se domnívá, že smíšené třídy nemají na projevy agresivity vliv. Zajímavé bude porovnání výsledků v druhé části šetření. Domnívám se, že se odpovědi respondentů z vesnice a města budou významně lišit.

3.4.7. Nejvýznamnější faktor ovlivňující vznik agresivity dítěte

Otázka č. 7 – Co považujete za nejvýznamnější faktor podporující vznik agresivity?

Tabulka č.7 : faktory podporující vznik agresivity

Nabídka odpovědí	Počet respondentů	V %
selhání učitelského dozoru	0	0%
násilí v médiích	16	40%
nevhodná výchova v rodině	19	47,5%
nedůslednost v postihování káz. přestupků	5	12,5%
klima třídy	0	0%

U otázky číslo 7 uváděli respondenti jako nejčastější příčinu vzniku agresivního chování nevhodnou výchovu v rodině (47,5%). Velmi častým faktorem bylo také násilí v médiích (40%). Jako zajímavé se jeví to, že žádný z respondentů nevedl ve svých odpovědích položku „Selhání učitelského dozoru a klima třídy“. Důvodem může být omezení výběru na jednu položku.

3.4.8. Agresivní chování ve vztahu k osobě

Otázka č. 8 – Projevuje agresivní dítě nejvíce agresivity vůči:

Tabulka č.8 : projevy agresivity vůči okolí

Nabídka odpovědí	Počet respondentů	V %
vrstevníkům	39	97,5%
rodičům	1	2,5%
učiteli a personálu	0	0%

Nejčastěji (97,5%) respondenti pozorují agresivní projevy vůči vrstevníkům. Proti učitelům a personálu se žádné dítě agresivně neprojevuje. V tomto věku je pro děti dospělá osoba autoritou, učitelka/učitel vzorem. Domnívám se, že respondenti v tomto případě považovali za projev agresivity pouze přímou fyzickou agresi. Proti rodičům 1 (2,5%) odpověď, respondent mohl mít bezprostřední zkušenost.

3.4.9. Spolupráce školy s rodinou agresivního dítěte

Otázka č. 9 – Spolupráce s rodinou agresivního dítěte je:

Tabulka č.9 : hodnocení spolupráce s rodinou agresivního dítěte

Spolupráce:	Počet respondentů	V %
dobrá	15	37,5%
špatná	22	55%
žádná	3	7,5%

Ze 40 dotazovaných uvádí 3 dotazovaní odpověď, že spolupráce s rodiči není navázána, že rodiče nespolupracují. Špatnou zkušenost má dalších 22 (55%) respondentů a 15 (37%) respondentů hovoří o dobré spolupráci. To nás vede k domněnce, že závažnost tohoto problému je mezi rodiči podceňována a zřejmě nepovažují za nutné ho jakýmkoli způsobem řešit. Lze se tedy domnívat, že problematiku agresivity dětí považují rodiče za problém, který by si měla řešit základní škola sama. Vzhledem k tomu, že rodina má největší vliv na vývoj dítěte, lze předpokládat, že většina agresivních dětí si toto chování přináší z rodiny. Z rozhovorů s učitelkami vyplývá, že někteří rodiče neradi přijímají negativní informace o dítěti, byť se pedagog snaží o co nejcitlivější přístup.

3.5. Porovnání výsledků šetření - vesnice- město

Otázka č. 1 – Pracujete v MŠ na vesnici, ve městě?

Tabulka č. 10 : rozdělení respondentů dle místa výuky

vesnice	20	50%

město	20	50%

Otázka č. 2 – Setkáváte se s projevy agresivity u dětí?

Tabulka č. 11: porovnání výskytu agresivity vesnice x město

vesnice		
ano	17	85%
ne	3	15%

město		
ano	19	95%
ne	1	5%

Z našeho průzkumu vyplývá, že více se s projevy agresivity setkávají učitelky pracující ve městě (95%). Na vesnici se vyskytují tyto projevy 85%.

Otázka č. 3 – Agresivita mezi dětmi se oproti dřívějšímu objevuje:

Tabulka č.12 : porovnání výskytu agresivity v čase vesnice x město

vesnice		
objevuje častěji	14	70%
objevuje stejně	6	30%
objevuje méně	0	0%

město		
objevuje častěji	13	65%
objevuje stejně	7	35%
objevuje méně	0	0%

Informace vyplývající z průzkumu dokazuje, že agresivita se na vesnici objevuje častěji v 70%, ve městě 65%. Rozdíl 5% v tvrzení, že se objevuje stejně vyplývá z předcházejícího tvrzení. Agresivita ve městě byla vyšší a nyní se tato problematika také přesouvá na vesnici.

Otázka č. 4 – Jak byste řešila nejčastěji problémovou situaci s prvky agrese?

Tabulka č.13 : srovnání četnosti řešení problémové situace vesnice x město

vesnice		
omluvou	5	25%
vyřazení ze hry	4	20%
vrátit stejnou měrou	0	0%
zamyšlení	4	20%
jiné ...	7	35%

město		
omluvou	7	35%
vyřazení ze hry	1	5%
vrátit stejnou měrou	0	0%
zamyšlení	4	20%
jiné ...	8	40%

Řešení učitelek se v tomto směru nepatrně rozchází. Dle informací získaných z volných rozhovorů považují učitelky z vesnice (20%) vyřazení ze hry a výuky jako vhodné řešení. Domnívají se, že i v tomto případě má dítě možnost přemýšlet o svém chování. Ve městě vyřazení ze hry a výuky uvedlo jen 5% učitelek. Zamyšlení u komunikativní lavice volí stejný počet respondentů (20%) jak na vesnici, tak ve městě. Za nejúčinnější variantu je považována omluva a jiné, což je ve většině případů kombinace omluvy a zamyšlení.

Otázka č. 5 – Více agresivně se projevují:

Tabulka č.14 : srovnání četnosti projevů agresivity dle pohlaví vesnice x město

vesnice		
chlapci	15	75%
dívky	0	0%
stejně	5	25%

město		
chlapci	14	70%
dívky	0	0%
stejně	6	30%

Průzkum této problematiky vede k jednoznačnému výsledku. Více agresivní jsou chlapci., a to zodpovědělo 75% respondentů na vesnici a 70% respondentů ve městě. Pokud porovnáme odpověď „stejně“, lze říci, že se zvyšuje agresivita dívek ve městě. Příčin může být mnoho. Delší pracovní doba, rodiče jdoucí za kariérou či vyšším výdělkem do měst, mají méně času na své děti. Nejasnost rolí v rodině, emancipovanost žen, rozvodovost. Na vesnici je těchto faktorů méně. Nutno říci, že se tato situace vyrovnává.

Otázka č. 6 – Myslíte si, že smíšená třída snižuje projevy agresivního chování?**Tabulka č.15 : srovnání vlivu koedukace na snížení četnosti projevů agr. chování****vesnice x město**

vesnice		
ano	11	55%
ne	9	45%

město		
ano	8	40%
ne	12	60%

Z našeho průzkumu vyplývá, že v této otázce se odpovědi značně liší. Zatím co respondenti na vesnici se domnívají v 55%, že smíšená třída snižuje agresivitu, 60% respondentů z města je opačného názoru. Jako možný důvod těchto rozdílných výsledků může být zkušenost vesnických malých pracovišť se smíšenou třídou. Ve městě jsou také zastoupeny smíšené třídy, ale v daleko menším rozsahu.

Otázka č. 7 – Co považujete za nejvýznamnější faktor podporující vznik agresivity?**Tabulka č. 16 : srovnání významnosti faktorů podporujících vznik agresivity****vesnice x město**

vesnice		
selhání učitelského dozoru	0	0%
násilí v médiích	7	35%
nevhodná výchova v rodině	11	55%
nedůslednost v postihování káz. přestupků	2	10%
klima třídy	0	0%

město		
selhání učitelského dozoru	0	0%
násilí v médiích	9	45%
nevhodná výchova v rodině	8	40%
nedůslednost v postihování káz. přestupků	3	15%
klima třídy	0	0%

I u této otázky průzkum ukázal rozdílnost v odpovědích. Na vesnici je považován za nejvýznamnější faktor v 55% nevhodná výchova v rodině, a na druhém místě (35%) je násilí v médiích. Ve městě patří k nejvýznamnějšímu faktoru (45%) násilí v médiích a na druhém místě nevhodná výchova v rodině (40%). Nedůslednost v postihování kázeňských přestupků je uvedena na vesnici 10% a ve městě 15%. Závěrem tedy lze konstatovat, že učitelé na vesnici více znají rodinné

prostředí svých dětí a tudíž ho hodnotí jako významnější. Ve městě je větší anonymita a tudíž je viditelnější nepříznivý vliv médií.

Otázka č. 8 – Projevuje agresivní dítě nejvíce agresivity vůči:

Tabulka č.17 : srovnání adresátů agresivity dětí vesnice x město

vesnice		
vrstevníkům	20	100%
rodičům	0	0%
učitelce a personálu	0	0%

město		
vrstevníkům	19	95%
rodičům	1	5%
učitelce a personálu	0	0%

Průzkum ukázal, že všechny učitelky s naprostou rozhodností považují největší projevy agresivity vzhledem k vrstevníkům (vesnice 100%, město 95%). Vůči rodičům se vyjádřila pouze jedna respondentka.

Otázka č. 9 – Spolupráce s rodinou agresivního dítěte je:

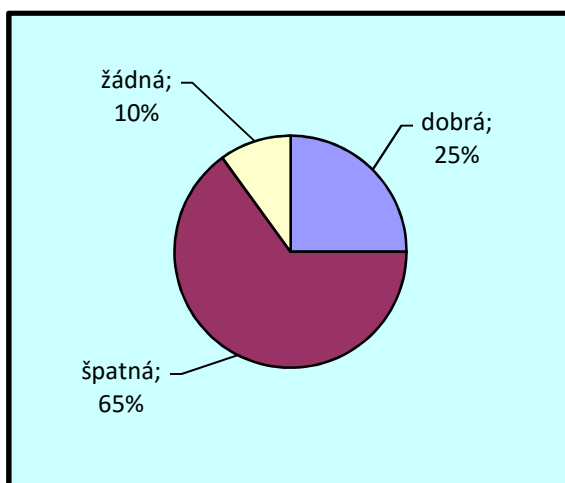
Tabulka č.18 : srovnání spolupráce s rodinou agr. dítěte vesnice x město

vesnice		
dobrá	5	25%
špatná	13	65%
žádná	2	10%

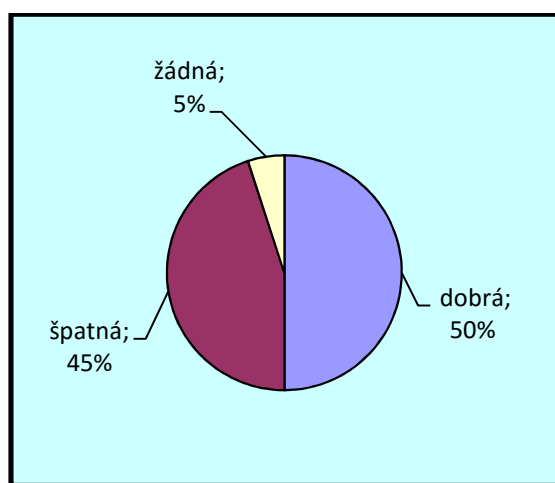
město		
dobrá	10	50%
špatná	9	45%
žádná	1	5%

Graf spolupráce s rodinou agresivního dítěte (dle tabulky otázky č.9)

Vesnice

Město

Docházíme k velmi podobným výsledkům jako u předcházejícího (otázka 7) tvrzení. Zde došlo k překvapivě rozdílným výsledkům průzkumu. Zatím co ve městě je spolupráce s rodinou z 50% dobrá a z 50% nevyhovující, na vesnici je problém daleko závažnější. 25% učitelek uvádí dobrou spolupráci s rodinou agresivního dítěte a 75% nevyhovující (žádná a špatná). Co z toho vyplývá? Jaké jsou příčiny tak rozdílných výsledků? Domnívala jsem se, že na vesnici mají učitelé a rodiče bližší vztah a více spolupracují se základní školou. Moje domněnka byla mylná.

3.6. Diskuze

Výchova a vzdělávání dětí školního věku procházela a stále prochází určitými změnami. V průběhu vývoje se měnila funkce školních institucí stejně tak i jejich struktura. V současnosti u nás funguje základní škola jako doplněk rodinné výchovy, což blíže specifikuje naše právní legislativa.

Není to dlouho, co přestal být ve školství tabuizován problém šikany. Odborníci dnes otevřeně přiznávají, že existuje prakticky v každé základní škole.

Z rozhovorů s kolegyněmi konstatuji, že mezi školními dětmi je i šikana velkým problémem. Je to však téma, které je velmi aktuální, neboť se zvyšuje četnost agresivního chování dětí. Náš průzkum tuto domněnku potvrzuje.

V dnešním přetechnizovaném a uspěchaném světě je třeba se agresivitě dětí věnovat již od útlého věku. Příčin agresivního chování je mnoho. Ať už to jsou násilné scény v televizi či PC hrách, na tabletech nebo špatné vztahy v rodinách, aj., se spoustou příčin nejsme schopni nic dělat. Co udělat můžeme? Můžeme děti učit zacházet se svým vztekem a agresivitou a vést je tak, aby měli co nejpozitivnější vztah ke sportu a různým zájmovým aktivitám a zdravému životnímu stylu.

Ideálním časem pro prevenci je právě mladší školní věk, protože v tomto věku jsou učitelky stále přirozenou autoritou a děti ještě ochotně přijímají vymezená pravidla chování. Vnímavost a „tvárnost“ dětí mladšího školního věku je také výhodou z hlediska preventivních činností a her, aktivit a programů, při nichž děti získávají žádoucí vzory chování a zároveň se mohou „dotknout“ pocitů toho, komu je ubližováno.

4. Závěr

Ve své práci jsem chtěla poskytnout jeden z pohledů na oblast agresivního chování dětí. Záměr práce spočívá v poukázání na agresivitu z hlediska jejího vzniku. Agresivní chování dětí ovlivňuje sociální prostředí, ve kterém se jedinec pohybuje. Současně s vnějšími faktory působí na jedince i vnitřní dispozice. Podmíněnost lidského chování biologickými faktory nestojí od vnějších vlivů odděleně. U jedinců dochází k lomení vnitřních dispozic přes sociální prostředí, které agresivní chování může utlumit nebo naopak posílit.

Při výskytu agresivity v kolektivu dětí se pro účinné zvládnutí tohoto problému musí dbát na důslednost, případně dodržovat postupy, jenž jsou doporučeny odborníky na tuto problematiku. Nezávládnutí konfliktních situací vede k prohlubování problému a může vést až k ohrožení zdraví dítěte. V této souvislosti záleží na přístupu a dalším neustálém vzdělávání učitelů – do jaké míry jsou proškoleni k dané problematice a zároveň do jaké míry citlivě vnímají a tvoří klima školní třídy. V základní škole je nejvhodnějším prostředkem působícím na dítě zábavné učení, hra a pohyb.

Cílem této závěrečné práce bylo zmapování názorů a zkušeností učitelek základních škol při řešení problematiky agresivního chování mezi dětmi školního věku.

Výsledky získané v provedeném průzkumu potvrzují, že agresivita se mezi dětmi objevuje více (67,5%) než v předešlých letech. Pedagogové považují jako nejvýznamnější faktor podporující vznik agresivity nevhodnou výchovu v rodině (47,5%). Za závažný faktor lze považovat vliv médií, který respondenti označili 40%. Z výsledků uvedeného šetření dále vyplynulo, že dochází k nedostatečné spolupráci s rodinou agresivních dětí. Zvláště na vesnici je spolupráce žádná nebo špatná v 75%, ve městě jen 50%. Z rozhovorů s respondenty lze konstatovat, že ZŠ stojí v roli aktivnějšího činitele ve spolupráci s rodinou.

V rovině prevence agresivního chování mezi dětmi se osvědčují projekty zaměřené na školu, rodinu a spolupráci ZŠ s rodinou. Podstatné je rovněž vytváření hodnotové struktury každého jedince, na které se podílí nejen přístup pedagoga, ale současně i výchova v rodině. Sociální hodnoty, ke kterým by měla výchova

směřovat, jsou projevem vztahu člověka k druhým lidem. Úspěšnost prevence spočívá v dlouhodobosti a v působení na celkovou osobnost dítěte.

Výchova k toleranci, empatii, senzibilitě, humánnosti, k respektování druhého člověka se jeví důležitá v souvislosti s celkovou úrovní a vyspělostí naší společnosti.

5. Seznam literatury:

BUTAŠOVÁ, A. ET AL.. *Edukácia rómskych detí v európskom kontexte* [COMENIUS 87 496-CP-1-2000-1-SK-COMENIUS-C2]. Bratislava: Štátny pedagogický ústav, 2002. ISBN 8085756706.

ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001, 655 s. ISBN 80-7178-463-X.

ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta v.o.s.,1999. 204 s. ISBN 80-902614-1-8.

ELLIOTT, Michele. *Jak ochránit své dítě*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7178-034-0.

ERKERT, A. *Hry pro usměrňování agresivity*. Praha: Portál, 2004. 95 s. ISBN 80-7178-938-0.

FREUD, S. *Vybrané spisy I*. Praha: Avicenum, 1991. 464 s. 08-086-91.

HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. 774 s. ISBN 80-7178-303-X.

HRČKA, Michal. *Sociální deviace*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. Základy sociologie. ISBN 80-85850-68-0.

JEDLIČKA, Richard, KOŤA Jaroslav. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-555-8.

KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001. 255 s.
ISBN 80-7178-513-X.

KOUDELOVÁ, A. *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Publishing, 1995. 75 s. ISBN 80-7476-487-6

KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ J. *Vzpouza deprivantů: o špatných lidech, Skupinové hlouposti a uchvácené moci*. 1. vyd., Praha: Makropulos, 1996. ISBN 80-901776-8-9.

KRAUS, Blahoslav a Jolana HRONCOVÁ. *Sociální patologie*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. ISBN 978-80-7041-896-3.

MACHOVÁ, Jitka. *Biologie člověka pro speciální pedagogy*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. Učebnice pro vysoké školy. ISBN 80-04-23795-9.

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea KROFTOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, současná struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2.

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2001. 322 s. ISBN 80-7178-579-2.

ROGGE, J-U. *Dětské strachy a úzkosti*. Praha: Portál, 1999. 211 s.
ISBN 80-7178-237-8.

ROGGE, J-U. *Rodiče určují hranice*. Praha: Portál, 2005. 182 s.
ISBN 80-7178-990-9.

ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi a mládeží*. Praha: Portál, 1995. 95 s.
ISBN 80-7178-049-9.

ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D. *Dětská klinická psychologie*. Havlíčkův Brod: Grada Publishing, 2006. 603 s. ISBN 80-247-104908

ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry pro zvládnání agresivity a neklidu*. Praha: Portál, 2002. 175 s. ISBN 80-7178-689-6.

VÁGNEROVÁ, M. *Patopsychologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2000. ISBN 878-496-6.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2000, s. 125. ISBN 80-7178-308-0.

Časopisy - ročenky:

Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 1998. vyd.1, Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 1999, ISBN: 80-85529-61-0

Internetové zdroje:

Národní ústav pro vzdělávání : RVP pro základní vzdělávání [on-line]. Dostupné z <http://www.nuv.cz/t/rvp-pro-zakladni-vzdelavani> [cit. 29. dubna 2016].

Bohumil Kartous: Výzkum: většina učitelů i žáků má zkušenost se šikanou [on-line]. 15. ledna 2015. Dostupné z <http://www.ceskaskola.cz/2015/01/bohumil-kartous-vyzkum-vetsina-ucitelu.html> [cit. 29. dubna 2016].

6. Příloha – vzor dotazníku

Dotazník pro učitelky základních škol

1. Pracuji v ZŠ na :

a, vesnice b, město

2. Setkáváte se s projevy agresivity u dětí?

ANO NE

3. Agresivita mezi dětmi se oproti dřívějšímu objevuje:

a, častěji
b, stejně často
c, méně často

4. Jak by jste řešila nejčastěji problémovou situaci s prvky agrese?

- omluva aktéra poškozenému
- vyřazení ze hry (činnosti)
- vrátit stejnou měrou
- zamyšlení (u komunikativní lavice)
- jiné

5. Více agresivně se projevují:

a, chlapci b, dívky c, stejně

6. Myslíte si, že smíšené třídy snižují projevy agresivního chování?

ANO NE

7. Co považujete za nejvýznamnější faktor podporující vznik agresivity?

a, selhání učitelského dozoru
b, násilí předváděné v médiích
c, nevhodná výchova v rodině
d, nedůslednost v postihování kázeňských přestupků
e, klima třídy

8. Projevuje agresivní dítě nejvíce agresivity vůči:

a, vrstevníkům b, rodičům c, učitelům a personálu

9. Spolupráce s rodinou agresivního dítěte je:

- a, dobrá
- b, špatná
- c, žádná